

Müsaibimiz tanınmış media pedaqoqu və nəzəriyyəçisi, Bakı Dövlət Universiteti jurnalistika fakültəsinin keçmiş dekani, yeni media və kommunikasiya nəzəriyyəsi kafedrasının professoru Akif Rüstəmovdur. 60 ildən artıq müddətdə peşəkar jurnalistlərin bir neçə nəslinin sevimli müəllimi olan ustad qələm sahibi çağdaş media nəzəriyyələrinin tədrisi prosesini milli mətbuatımızın demokratik ənənələrinin tarixi təcrübəsi ilə məharətlə uzlaşdırır.

– Akif müəllim, milli mətbuatımızın tarixi jurnalistlərimizin indiki nəslə üçün canlı media məktəbidir. Bu baxımdan ilk milli qəzetimiz “Əkinçi”nin illər ötdük-cə qədər-qiyməti yüksəlidir. Abdulla Şaiqin haqqı xalq xadimi adlandırdığı Həsən bəy Zərdabının ərsəyə gətirdiyi bu qəzetin özü də xalqa sözlə, qələmlə xidmətin mükəmməl nümunəsidir.

– Həsən bəy Zərdabi təkcə bizim xalqın deyil, türk dünyasının böyük oğludur. Yetirmələri və davamçıları onu millətin mənəvi atası sayırdılar. Ümummilli lider Heydər Əliyev Atatürk mükafatının təqdimətnə mərasimində demişdi ki, Mustafə Kamal onun ən çox sevdiyi, özünə müəllim saydığı tarixi şəxsiyyətdir. Xatırladaq ki, Atatürk Ziya Göyaltı, Göyaltı Yusif Akçurani, Akçura İsmayıl bəy Qaspralı, Qaspralı isə Həsən bəy Zərdabini ustad kimi qəbul etmişdilər. Göründüyü kimi, bu ümumtürk şərəf sıralamasında ilk vəsilə Zərdabidir.

Qədim türk yurdu Şirvanın ucqar Zərdab kəndində doğulmuş, dövrünün sivil dəyərləri ilə yetkinliyə çatmış Həsən bəy Zərdabının zəngin və çoxcəhətli bioqrafiyasında Azərbaycan mətbuat tarixinin özülü olmuş "Əkinçi" qəzeti xüsusi yer tutur. Aradan 150 il keçsə də “Əkinçi” yazılarında Zərdabının xalq sevgisindən qaynaqlanan cəsarətli obrazı görünür. Qəzet milli mətbuat tarixi ilə yanaşı, Azərbaycan ictimai fikir tarixində də böyük rol oynamışdır.

Həsən bəy Zərdabi xalqın maariflənməsində, tərəqqisində qəzetə yüksək qiymət verirdi. Odu ki, qəzet buraxmağı qarşısına məqsəd qoyur. Bu böyük insan çox çətinliklə də olsa "Əkinçi"ni nəşr edə bildi. Qəzetin ilk sayı 1875-ci il iyulun 22-də işıq üzə gördü. "Əkinçi" "dərviş kimi nağıl deyər bilməz"di, çünki savadsız, dünyadan bixəbər insanları oyatmalıydı, "onun borcudur işlərin yaxşı və yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin, ta xalq öz nik bədənindən xəbərdar olub onun əlacının dalınca olsun".

Qəzet birinci sayının proqram məqaləsində yazırdı ki, zəmana dəyişilməyi tələb edir. "O kəslər ki, həmişə bizə etibar edib bizim sözlərimizə əməl ediblər, zəmana dəyişildiyinə görə gün-gündən tərəqqi edib irəli gedirlər". Zərdabi yeni mütərəqqi həyata çağırırdı insanları. Yazıları oxuduqca biz onun şahidi oluruq.

– Həsən bəy mətbuatı cəmiyyətin güzgüsü sayırdı. 150 ildən sonra biz bu güzgüdə nələri görürük?

– Bəli, böyük ustadımız mətbuatı yaxşını yaxşı, pisi pis kimi göstərən ayna kimi görürdü. Zərdabi ictimai həyatın aynası kimi cəmiyyətdəki nöqsan və bəlaları öz səhifəsində təsvir etməklə kifayətlənməyib, onları aradan qaldırmağın yollarını da göstərirdi. Köhnə həyat tərzini pisləyən qəzet xalqı yeniliyə səsləyir, onları elmə çağırırdı. "Doğru sözə" düşmənlər olan ictimai quruluş belə bir qəzetin nəşrinə 3 illik gərgin mübarizədən sonra icazə vermişdi.

Azərbaycan dramaturgiyasının banisi, böyük mütəfəkkir, özü dediyi kimi, “millətin vəkili”statusu daşıyan Mirzə Fətəli Axun-

ovla Həsən bəy Zərdabi yazışmalarında "Əkinçi"nin ərsəyə gəlmə tarixçəsi, onun məramı barəsində dəyərli fikirlər əksini tapmışdır. Axundov qəzetin nəşrindən əvvəl 1875-ci il aprelin 21-də Zərdabiyə göndərdiyi məktubda "Əkinçi"nin qarşısında duran vəzifələri müəyyənləşdirərək yazırdı ki, qəzetinizin

əsas məziyyətlərindən biri ifadənin gözəlliyi, ibarələrin zərifliyi və aydınlığı, orfoqrafiyanın düzgünlüyü olmalıdır. Çünki Azərbaycan yazısını düzgün olmayan ifadələrdən təmizləməyə çalışmalı, bu dildə yazan bütün adamlar üçün nümunə olmalıdır.

– Bu mənada, “Əkinçi” Mirzə Fətəlinin komediyalarındakı kimi xalqla onun dilində danışdı. Tədqiqatçılar “Əkinçi”nin dilini ilk mətbuat üslubu nümunəsi sayırlar.

– "Əkinçi" fəaliyyət göstərirdiyi dövrdə, eləcə də sonralar Həsən bəy dilimizin saflığına çalışmış, maarifçilik mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan kitab çapına diqqət yetirirdi. O qəzetdə bu barədə söz açaraq başqa dillərdə olan kitabların ana dilimizə tərcüməsini vacib sayırdı.

"Əkinçi" zamanəsinin mühüm elmi, texniki, kənd təsərrüfatı, mədəni yenilikləri, nailiyyətləri haqqında müntəzəm məlumat verə bilmiş, öz səhifələrində Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafı baxımından faydalı polemika açmış, yeni elmi dünyagörüşünün parlaq nümunələrini vermişdi. Həsən bəy Zərdabi öz yüksək arzularını həyata keçirmək yolunda mübarizədə o dövrün görkəmli ziyalıları Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Əhsənül-Qəvaid, Əsgər ağa Görani, Ələkbər Heydəri və başqalarına arxalanırdı.

Həsən bəy Zərdabi qəzetin məzmununun izahını verərkən bildirmişdir ki, orada elmi xəbərlərlə yanaşı, təzə xəbərlər də olacaqdır. O, axıra kimi nizamnaməsinə sadıq qalaraq, elmi və təzə xəbərləri verməklə Azərbaycan xalqının ölkə və dünya hadisələrindən xəbər tutmasına, maariflənməsinə, bir sözlə, xalqımızın dünya xalqları ilə inteqrasiyasına böyük xidmət göstərmişdi. Qəzet dünyada baş verən problem xarakterli xəbərlərdən bolluca istifadə etmişdir. İstifadə olunan xəbərlər faktə söykənirdi. Xəbərlərin coğrafiyası da olduqca geniş idi, dünyanın çox ölkələrini əhatə edirdi.

“Əkinçi”nin nəşri mənəvi qəhrəmanlıq idi

Bu şərtlə ki, insanlar qul psixologiyasından azad olsunlar.

– “Əkinçi” milli oyanışda xalqın mənəvi dəyərlərindən istifadəyə də ciddi önəm verirdi.

– Həsən bəyin bu sahədə ədiblərimizdən gözləntisi böyük idi. O, ictimai məzmunu olmayan yaradıcılığı ziyanlı sayırdı, dövrünün mənasız şeirlər yazan şairlərini məzəmmət etməkdən də çəkinmirdi. Zərdabi gül-bülbül aşiqi şairlərdən xalq həyatını əks etdirən şeirlər yazmağı tələb edirdi. Zövqü oxşamayan, heç bir məna kəsb etməyən şeirlərə bəslənən mahnılar Zərdabini çox narahat edirdi.

"Əkinçi" millətin oyanması işində mahnı və nəğmələrin rolunu xüsusi qeyd edərək yazırdı: "Hər tayfanın vətəndaşlıq və millətin keçmişində olan yaman və yaxşı günlərini şərh edən mahnılar olur ki, bu mahnılar ağızdan-ağıza düşüb milləti birləşdirməyə bais olur. Amma bizim mahnılara baxan görə təəssüb eləsin ki, xudavəndə, onları kim və nə üçün düzəldib. Onların çoxunu ki, avam çağırır, heç mənası olmur.

– Həsən bəyin vəfalı və fədakar silahdaşı olan həyat yoldaşı Həniyə xanım Abayeva – Məlikzadə xatirələrində yazır ki, Zərdabi təkbəsinə bir neçə adamın işini görürdü. Bu fədakarlıq onun Vətəninə, xalqına bəslədiyi məhəbbətdən irəli gəlirdi. O vaxtlar Bakıda olmuş fransız jurnalisti də Zərdabının fədakarlığına heyran qalaraq "Siz əsl qəhrəmansınız", "Siz öz xalqınızı çox istəyirsiniz" demişdi.

– Böyük mütəfəkkir Əli bəy Hüseynzadə isə milli mətbuatımızın banisi Zərdabının əsas amalının nədən ibarət olduğunu belə ifadə etmişdi: "Aləmi - islam bir qaranlıq içərisində qaldığı zaman Həsən bəy Zərdabi əlinə məşəl alıb qaranlığı işıqlandırmağa çalışırdı. Bu məşəl "milli oyanışa, tərəqqiyə, istiqlalə yol açan maarif işığı idi". "Əkinçi" qəzetinin Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətləri olduqca böyükdür. Qəzet mübariz ideyalar yayır, mülkədar - bəy ağalığına qarşı çıxır, ictimai şüuru formalaşdırırdı. 1877-ci ilin mart ayında çıxan 6-cı sayında Azərbaycan bəylərini, onların puldan başqa ayrı qayğıları olmadığını, günlərini eys-ışrətlə keçirdiklərini kəskin tənqid edirdi. Qəzet yazırdı ki, "yeyib, içib, geyinib, durub-oturmaqla özlərini xariclərə oxşadıb, əslən elmdən bixəbər" olan bu ağalar "xalqın xoşbəxtlik fikrini çəkməzlər".

– Maarifçilik mövzusu qəzetin ən çox müraciət etdiyi sahə idi. Təsədüfi deyil ki, “Əkinçi” deyəndə, biz ən çox onun maarifçilik missiyasını qabardırıq və qeyd edirik ki, qəzet daha çox maarifçilik işi üçün həyata atılmışdı.

– Bu da təbiidir. O dövrdə zərərli adət və ənənələrinin girovuna çevrilmiş müsəlmanları oyatmaq lazım idi. Məmməd Əmin Rəsulzadə Həsən bəyin dəfn mərasimindəki nitqində demişdi: "Cəməti ayıltmaq, onu dərrakəli

etmək üçün nə lazımdır? - maarif, maarif, maarif! Ancaq elm və bilik ilə cəməat özünün nə olduğunu və nə edə biləcəyini bilər".

Həsən bəy gənclərə müraciət edərək çətinliklərdən qorxmamağa çağırırdı. O, bütün ümidini gənclərə bağlayırdı. Bilirdi ki, Azərbaycanın gələcəyini məhz gec-tez bu elmlil gənclər təmsil edəcək və millətin maraqlarını müdafiə edəcəklər: "Ey elm təhsil edən cavanlarımız! Doğrudur, bizim Vətən qardaşlarımız ilə üns tutmaq çətinidir, siz danışdığınızı onlar başa düşməyib əfəlinizi şəriətə namüvafiq hesab edib, sizə kafir deyib incidəcəklər ... qoy şüəralar sizi həcv etsin, mollalar lənət oxusun, əvamünnas daşa bassın, siz millət üçün zəhmət çəkirsiniz və bişəkk gələcəkdə millətin gözü açılanda sizi şəhid hesab edib, sizə rəhmət oxuyacaq".

– Təəssüf ki, bəzi ədəbaz, özünü dahi hesab edən yazarlar “Əkinçi”nin Azərbaycan jurnalistikası tarixindəki rolunu, Həsən bəy Zərdabının müqəddəs missiyasını düzgün qiymətləndirmək istəmir, onu əkindən, tövlədən yazan qəzetçi kimi qələmə vermək istəyirdilər. Yaxşı ki, onlar vaxtında yerlərində oturdular, bəziləri isə peşman olub üzrxahlıq etdilər.

– Belə düşünənlər qəzetin adının "Əkinçi" olmasını əsas gətirirlər. Bu, yanlış fikirdir. Unutmaq olmaz ki, o vaxt qəzet buraxmaq, xüsusilə də müsəlmanlar üçün çətin idi. Elə buna görə də Həsən bəyə məsləhət görürlər ki, qəzeti "Əkinçi" adlandırsın ki, onun çapına icazə ala bilsin. O, bu barədə yazırdı: "Mən ona (Staroselski nəzərdə tutulur) dərdimi deyəndən sonra ... məsləhət gördü ki, qəzetin adını "Əkinçi" qoyam ki, guya məhz əkin və ziraətdən danışacaq". Əslində isə Həsən bəy kənd təsərrüfatı ilə yanaşı, xalqın mədəni səviyyəsini və onu maarifləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu.

"Əkinçi" az yaşadı, cəmi 56 sayı işıq üzə gördü. Lakin buna baxmayaraq, təkcə Azərbaycanda deyil, Rusiya müsəlmanlarının həyatında da böyük rol oynadı, "onun milli mətbuat tarixində açdığı yol, yaratdığı ənənələr çox uğurlu, uzunömürlü oldu. Azərbaycanın tanınmış ədəbiyyat və mətbuat xadimləri sonralar da "Əkinçi"nin ideyalarını inkişaf etdirdilər.

– “Əkinçi” haqqında çox deyilib, çox yazılıb. Görkəmli alimlər Abbas Zamanov, Əziz Mirəhmədov, Ziyəddin Göyüşov, İzzət Rüstəmov, Nazim Axundov, Vəli Məmmədov və başqaları Zərdabi və onun “Əkinçi” qəzetini müxtəlif aspektlərdən tədqiq etmişlər. Lakin milli mətbuatımızın qaranquşu “Əkinçi”dən hələ çox öyrənməliyik.

– Mətbuatımızın ağsaqqalı, professor Şir-məmməd Hüseynov məqalələrinin birində yazırdı ki, "Əkinçi" qəzetinin ənənələrindən təkcə qələm ustaları deyil, hamımız yenidən öyrənməliyik. O, əsl xalq demokratik mətbuatının nümunəsi kimi bu gün də, heç şübhəsiz, sabah da yeni biliklər və yeni təcrübə mənbəyi olaraq qalacaqdır.

Bəli, əminliklə deyər bilirik ki, alim, böyük maarifçi, jurnalist Həsən bəy Zərdabi tərəfindən əsas qoyulmuş milli mətbuatımızda “Əkinçi”nin ideyaları bu gün də yaşayır və heç zaman unudulmayacaq.